

חייב אדם להקביל פני רבו ברגל

לע"נ אמי מורתי ז"ל

מרת מרים בת ר' יחיאל מיכל

תנצב"ה

הקדמה

"וויאמר מדוע את הולכת אליו היום לא חדש ולא שבת ותאמר שלום" (מל"ב ד, כ"ג).

דברי השונמית שמשו את האמורא רב יצחק בפוסקו "חייב אדם להקביל פני רבו ברגל שנאמר מדוע את הולכת היום לא חדש ולא שבת, מכלל "דבחדש ושבת איבעי לה למיזל", ר"ה דף ט"ז ע"ב), חומר רב נכתב ופורסם בנושא הזה, החל מתקופת האמוראים וכלה באחרוני האחרונים (ראה – בין השאר – ב"נועם" כ"ד, עמ' קס"ד, מאמר מאת הרב רצון ערוסי, ובתחומין ג עמ' 107, מאמר מאת הרב שמואל דוד, וסכום הלכתי מקיף בהלכה ברורה וביאור הלכה, מסכת סוכה דף כ"ז ע"ב). אף על פי כן אי אפשר לבית המדרש בלא חידוש, ובהמשך אנסה להתייחס לנושא, בין בתחום ההלכה, בין בתחום ההגות, לפי הנושאים הבאים:

1. קדימת חדש לשבת בדברי בעל השונמית.
2. הקושי בדברי רב יצחק בגמרא ראש השנה.
3. סיבות החיוב.
4. מדוע דין זה שהוא לכאורה מ"ע שהז"ג, נלמד מאשה?
5. שו"ת נודע ביהודה כנגד יערות דבש.

1. קדימת חדש לשבת בדברי בעל השונמית לאשתו

בתגובה לבקשת אשתו "שלחה נא לי אחד מן הנערים ואחת האתונות וארוצה עד איש האלקים ואשובה", אומר לה בעלה: "מדוע את הולכת אליו לא חודש ולא שבת" (מל"ב ד, כ"ב, כ"ג). האם הכללים תדיר ושאינו תדיר תדיר קודם, או כל המקודש מחבירו קודם את חבירו לא היו ידועים לבעל השונמית? הגר"א (בהגהות לסדר עולם רבה פ"ג) וטורי אבן לר"ה דף ט"ז ע"ב פירשו שמשמעות "שבת" בפסוק הני"ל היא "רגל" וממילא אין קושיא על סדר דבריו של האיש משונם. מעין זה פירש הרב מרגליות בספר עוללות עמי ל"ד, ל"ה כי ה"שבת" היא שבת הרגל שלפני המועד, שהיו באים לשמוע הלכות החג, שבתא דרגלא עיין ברכות דף ל ע"א רש"י ד"ה בשבתא דרגלא.

במאמרו "ראשי חדשים במשנת ר' צדוק הכהן (סיני), תשרי-חשוון תשכ"ה,

עמי פ"ז), מביא הרב חיים ישעיהו הדרי מתשובותיו של הכהן מלובלין לתמיהה הנ"ל: "שבת, קדושה פשוטה היא, קבועה מששת ימי בראשית, ראש חדש נתחדש ע"י סגולת בני ישראל, וע"פ הכלל איידי דאתי מדרשא חביבא, שמשמעו: דבר שנתחדש חביב יותר מדבר קבוע, הקדים הנביא ראש חודש לשבת".

באותו מאמר מפנה הכותב את תשומת הלב שברוב המקומות בהם מופיע הצמד שבת וראש חודש, הזכרת החודש קודמת לשבת ואכמ"ל.

2. הקושי בדברי רב יצחק (ראש השנה דף ט"ז ע"ב)

"ובאמת לישנא דר' יצחק שם במסכת ר"ה תמוה מאד, דקאמר חייב אדם להקביל פני רבו ברגל, שנאמר מדוע וכו', לא חודש ולא שבת וגו', מכלל דבחודש ושבת איבעי לה למיזל עכ"ל. והנה פתח ברגל וסיים בחודש ושבת, וכיון דקרא בחודש ושבת מיירי, הוה ליה למימר, חייב אדם להקביל פני רבו ברגל וחודש ושבת" (נובי"ת סימן צ"ד).

הפירושים שניתנו בסעיף הקודם ע"י הגר"א, טורי אבן, ר' ראובן מרגליות למילה "שבת" במקרא, כוחם יפה לתרץ אף את תמיהתו של בעל נודע ביהודה.

מחצית השקל למג"א או"ח סימן ש"א סק"ז מסביר כי מפשט הפסוק אנו לומדים על מצות הקבלת פני רבו בשבת ובראש חודש, ורב יצחק לומד ממנו מסברה שברגל ישנו חיוב.

בריטב"א (ר"ה דף ט"ז ע"ב) ישנו הסבר בדברי רב יצחק, הרואה את דבריו כדרישת מינימום, אך מודה הוא שהחובה לכתחלה מתרחבת גם על ראשי חדשים ושבתות... "י"ל דרב יצחק תפס קצה האחרון, כי הקבלה הוא בכל תלמיד כפי קירוב לרבו, כי אם הוא בעיר, חייב לראותו בכל יום... ואם הוא חוץ לעיר במקום קרוב, פעם אחת בשבוע או בחודש... ואם הוא במקום רחוק, יש לו לראות פעם אחת ברגל ולא הוצרך ר' יצחק להזהיר אלא למי שרבו במקום רחוק שלא יתעצל לראותו" (וראה במקורות המצוטטים בדברי הפתיחה תירוצים נוספים שניתנו ע"י ראשונים ואחרונים לדברי רב יצחק).

3. סיבות החיוב

"דברי חכמים כדרבנות" ... כך הם דברי חכמים, זה אומר טעמו וזה אומר טעמו, יכול מפני שזה אומר טעם אחד וזה אומר טעם שני, שמא דבריהם פורחים הם (מ"כ): "כלומר עולים ויורדים בהם אין ולא ורפיא בלי חיזוק", ת"ל וכמסמרות נטועים (קהלת י"ב)... שרשין של אילן הנטועים קשים לעקר" (במד"ר י"ד – ד).

שלשה טעמים עיקריים למצוה מתגלים בדברי חכמינו, והם 1. כבוד התורה

שכולל גם כבוד לנותן התורה 2. כבוד הרב 3. תועלת התלמיד.

- * הגמרא בחגיגה דף ה ע"ב אינה דנה אמנם בחיוב להקביל פני הרב ברגל דווקא, אך בלי ספק הנימה הנשמעת מדברי אותו צורבא מרבנן מאור העינים "אתם הקבלתם פנים הנראים ואינן רואין, תזכו להקביל פנים הרואים ואינן נראין" גם תקיפה לגבי ראיית פני הרב ברגל. ואולי גם רב יצחק בהשתמשו במטבע הלשון "חייב אדם להקביל פני רבו ברגל", רמז לגזירה שווה הסמויה של אותו צורבא מרבנן "שלוש פעמים בשנה יראה כל זכורך את פני ה' אלקיך..." (דברים ט"ז, ט"ז) וכנראה שגם הזהר (ח"ג רס"ה ב) "דחיובא עליה דבר נש לקבלא אפי שכינתא בכל ריש ירחא ושבתא ומאן איהו, רביה" בסס את דבריו על הפסוק הזה. וראה גם בפרי צדיק שמות עמ' 240.

בין אלו שרואים את סיבת החיוב בכבוד הרב, בולטים רש"י (גמ' חגיגה דף ג ע"ב ד"ה להקביל פניו) רמב"ם שכלל בחדא מחתא "וחייב לעמוד מפני רבו עם "וחייב אדם להקביל פני רבו ברגל" (פ"ה מהלכות ת"ת ה"ז), נודע ביהודה מהד"ת סימן צ"ד (עיין לקמן) ושו"ת דבר יהושע, (ח"א סימן ח, ז) "והנלעני"ד דיש במצות קבלת פני רבו שני ענינים, אחד משום מצות כבוד חכמים, דילפינן מקרא דוהדרת פני זקן (תוס' ב"ק דף מ"א ע"ב ד"ה לרבות ת"ח)... וזהו ג"כ בכלל כיבוד שיבואו לראות את פניו ולשאול בשלומו. נציגו של הפן השלישי – תועלת התלמיד – הם הרב יהונתן אייבשיץ (עיין לקמן), פחד יצחק (אגרות וכתבים עמ' כ) ושו"ת דבר יהושע, ח"א סימן ח, ז).

הרב יצחק הוטנר רואה בקבלת פני הרב ברגל האפשרות לתלמיד לעמוד על דעת הרב (ע"פ חז"ל המובא ברש"י דברים כ"ט, ג) "שאינן אדם עומד על סוף דעתו של רבו עד ארבעים שנה" ואלו מקצת דבריו: "עמידה זו פירושה הוא כשרון התלמיד – המקבל להרגיש את החבור בין עצמיות הרב ובין הד"ת שלו, כשם שע"י כוח ההשגה מקבל התלמיד את חכמת הרב, כמו כן ע"י כוח העמידה על דעת הרב, הוא מקבל מן הרב את כוח חבור העצמיות עם החכמה", ואולי אפשר לומר שבעל פחד יצחק התכוון לומר שבגלוי עצמיות הרב ע"י הקבלת פניו ברגל, התלמיד יגלה שיש שבעים פנים לתורה? ואם עסקינן בעמידה על דעת הרב, כיצד לא נוכל להתייחס לדברי הגמרא בעירובין דף י"ג ע"ב "א"ר אחא בר חנינא גלוי וידוע לפני מי שאמר והיה העולם שאין בדורו של רבי מאיר כמותו ומפני מה לא קבעו הלכה כמותו, שלא יכלו חבריו לעמוד על סוף דעתו..." "אמר רבי האי דמחדדנא מחבראי דחזיתיה לרבי מאיר מאחוריה ואילו חזיתיה מקמיה הוה מחדדנא טפי, דכתיב והיו עיניך רואות את מורידך", ודבריו המאירים של המהרש"א "דבהסברת פנים הוה מחדדי טפי דיש להבין בקריצת עינים וברמיזת שפתים..." המהוים ראייה משכנעת לתועלת שיש לתלמיד להפיק מראיית

פני רבו לעתים תכופות. כראיה לדברי המהרש"א ולהבנת דבריו אפשר להביא את הירושלמי שבת פ"א ה"ב "לית אן צריכין חששין לשמועתיה דרב ששת דהוא גברא מפתחא "ועיין שם בקרבן העדה המסביר שרב ששת העוור, אף ששמע תיבות מפי האומר, לא ראה את פניו בשעת מסירת הדברים, ולכן חסרה לו בהבנה בעומק הדברים. במאמר מפרי עטו של הרב משה צוריאל ("המעין" כרך כ"ד טבת תשד"מ) שאמנם אינו דן ישירות בחיוב לקבל פני הרב ברגל אלא ב"דברי חיזוק ללימוד תורה מפי רבי". אך הספרי שמביא כראייה לני"ל, יכול לשמש גם לנו בחיפושנו אחרי הסיבות למצות הקבלת פני הרב. "אשר אנכי מצוה אתכם היום" (דברים י"א, ג): מנין אתה אומר שאם שמע דבר מפי קטן כשומע מפי חכם... השומע מפי חכם כשומע מפי סנהדרין... השומע מפי סנהדרין כשומע מפי משה... ולא עוד, השומע מפי משה כשומע מפי הקב"ה, שנאמר ניתנו מרועה אחד".

ולבסוף בעל דבר יהושע שצטטנו לעיל, מוסיף באותה תשובה את הדברים הבאים: — "...אלא שהקבלת פני רבו, יש בו ענין נכבד יותר, שאינו רק משום כבודו של רבו אלא היא גם לטובת המקבל, דבמה שמכבד את רבו בהקבלת פנים, אף רבו מראה לו פנים מאירות מחכמתו... ועי"ז התלמיד מקבל משפע חכמת רבו וכדאיתא בזהר כפי ואתחנן דף רס"ה. בתוספת הזאת הרב מ.מ. אהרנברג רוצה לפרש את השמטת הדין בטור ובש"ע, שהרי לא כל רב מסוגל להשפיע קדושה כזאת על תלמידו רק אם הגיע לדרגה של רבנן שאמרו עליו (ב"ב דף ז ע"ב) "דלא צריך נטירותא".

4. מדוע דין זה, שהוא לכאורה מצות עשה שהזמן גרמא, צריך להלמד מאשה?

מהר"ץ חיות התלבט בשאלה הזאת ודרכה מגיע לפשט מענין בדברי בעל השונמית ששאל את אשתו "לא חודש ולא שבת", ולא הזכיר רגל בכלל. "...אולם לשיטת רש"י ד"ה דף ל"ג ע"א, דאם עושות נשים מצוה אשר מן הדין פטורות, אזי עוברות על בל תוסיף, והקבלת פנים ברגל, אם הוא מצוה אזי נשים פטורות דמ"ע שהז"ג היא, ושפיר אמר אלישע (צ"ל בעלה) לאשה השונמית לא חודש ולא שבת, דבחודש ושבת רשאית למיזל כיון דליכא מצוה באנשים, משא"כ ברגל, דאיכא מצוה באנשים, אסורה לילך אצלו דעוברת בבל תוסיף, ונכון" (חידושי מהר"ץ חיות ר"ה דף ט"ז ע"ב). אולם אי"כ קשה, כיצד למד רב יצחק מהשונמית — שלפי מהר"ץ חיות לא הלכה ברגל — חיוב על בית ישראל להקביל פני רבם ברגל?

הראשונים והאחרונים שעסקו בשאלה הזאת, הוכיחו שאין המצוה של הקבלת פני הרב נחשבת כמ"ע שהז"ג.

(1) ...יש לומר שלשיטת הריטב"א ודאי לא קשה, שהרי חייבים במצוה

בכל עת, אולם גם לשיטת הרמב"ם (שכותב בפ"ה מהלכות ת"ת ה"ז "יחייב אדם להקביל פני רבו ברגל") לא קשה מידי, כי אין זו מצוה בפני עצמה אלא חלק מחובת התלמיד כלפי רבו (ובמובן זה שייד רבו גם לנשים), לאו דווקא רבו שלימדו תורה, אלא המדריכו במעשיו" (מתוך מאמרו של הרב שמואל דוד בתחומין ג).

(2) פני יהושע: "...אלא ע"כ צ"ל דבכה"ג לא מיקרי מ"ע שהז"ג, שמצד הסברה היה חייב להקביל פני רבו בכל שעה, אלא א"א משום בטול מלאכה. (ר"ה דף ט"ז ע"ב) בהמשך דבריו מוכיח הפני יהושע שלגבי נשים שקבלו עליהן שלא לעשות מלאכה בר"ח, אין ביטול מלאכה, "וונהי דמעיקר הדין אף בנשים לא שייד כלל דין זה, דכיון דנשים אינן חייבות בת"ת, מיהו כיון דקרא בשונמית כתיב, שהלכה לגבי אלישע שהיה נביא, והיתה תדירה אצלו והכירה במעשיו שהיה איש קדוש, משי"ה הצריכה להקביל פניו".

פרי מגדים סימן תקנ"ד סעיף י"ב.

הקבלת פני רבו יום משום ת"ת, ואין הנשים חייבות בה הקבלת פני רבו בשבת ובחודש (וכנראה גם ברגל) משום כבוד הרב וגם נשים חייבות בה.

5. שו"ת נודע ביהודה כנגד יערות דבש

במה"ת ס"י צ"ד משיב הנודע ביהודה להרב ישעיה ברלין מק"ק ברעסלא שהתקשה מדוע אין הטור ושי"ע פוסקים במפורש שיש חיוב להקביל פני הרב ברגל. (באו"ח סימן ש"א ס"ד, ובסימן תקנ"ד ס"י"ב החיוב מוזכר כבדרך אגב), והרמב"ם פוסק הלכה כרב יצחק (פ"ה מהלכות ת"ת ה"ז). והנה מדבריו של מרא דאתרא דק"ק פראג: "דודאי מהאי קרא ילפינן דבשבת וחודש שיש בו תוספת קדושה שהרי יש בו קרבן מוסף, יש מקום לקבל פני רבו שגם על הרב ניתוסף אז שפע להשפיע על תלמידו והה"ד ברגלים, ואמנם להטיל חוב אי אפשר מטעם שאמרו בקידושין דף ל"ג אמר א"בו אמר ר' ינאי אין תלמיד רשאי לעמוד מפני רבו אלא שחרית וערבית שלא יהא כבודו מרובה מכבוד שמים..."

ומעתה, גם לקבל פני רבו אי אפשר לחייב בכל שבת ור"ח דא"כ יהיה כבוד רבו גדול מכבוד השכינה שאינו הולך לירושלים רק שלש פעמים... ובהא אף החולקים בעמידה, מודים דכאן שפיר הוה כבוד רבו גדול מכבוד שמים, שלכבוד השכינה אינו הולך רב בגי רגלים ולקבל פני רבו הולך כמה זימני בשתא.

וא"כ בזה"ז שבעו"ה נתקיים והשימותי את מקדשיכם שאפילו בשעת שממה קדושתה עליה, והשכינה לא זזה מכותל מערבי, ואין אנחנו הולכים לקבל פני השכינה שמה כלל, כי לא חייבה אותנו התורה כ"א בקרבן חגיגה

ועולות ראייה, אין מקום להטיל חיוב לקבל פני רבו כלל, כשאינו הולך בלאו הכי ללמוד ממנו, אלא שילך רק לקבל פניו, דאם כן כבודו גדול מכבוד שמים, ורב יצחק על זמן המקדש אמר שחייב לקבל פני רבו... וממילא נפקא לך שלעתיד, כשיבנה המקדש ושם נעלה ונראה, יחזור חיוב זה לקבל פני רבו ברגל למקומו. ולכן הביא הרמב"ם הא דר' יצחק שכן דרכו להביא כל הנוהג בזמן המקדש... אבל הטור והש"ע שאינם מעתיקי הגמרא, אין דרכם להביא, רק מה שהוא ע"פ הדין ובזמננו זה, לכן השמיטו דבר זה שאינו חיוב עתה" עכ"ד.

לא אתייחס להשגות שנאמרו ונכתבו על דבריו של נודע ביהודה, אך אציג מול דבריו את דברי ר' יונתן אייבשיץ ביערות דבש חלק ראשון:
... "דקבלת פני ת"ח כקבלת פני שכינה, וא"כ בזמן הבית לא היה חיוב לקבל פני רבו ברגל, כי היו מקבלים פני שכינה בעולות לראות בית ה', אבל חודש ושבת דאינם עולים וכבר נודע מ"ש במדרי' "והיה מידי חדש בחדשו ומדי שבת בשבתו, ראויים היו ישראל לעלות לרגל כל חודש ושבת, אלא שחס עליהם המקום להקל מאתם הטורח, אבל לעתיד לבא כעב תעופנה וכו', וא"כ לולי הטורח, מהראוי לעלות בחודש ושבת, וא"כ לעומת זה עכ"פ יש לקבל פני ת"ח, שהוא כעין קבלת פני שכינה, ואין בו טורח הדרך. לכך, בשונמית, שהיתה בזמן הבית, לא הזכיר מועד וחג, כי אם חודש ושבת, דשם ה"ל למיזל ממדות חסידות, ולכך ר' יצחק דאיירי בזמן הזה אמר: חייב לקבל פני רבו ברגל, כי ברגל חייב מהתורה לעלות לראות לפני ה' בעזרה, א"כ עכשו החיוב ברגל לקבל תמורתו פני ת"ח, ולכך לא הזכיר, ר' יצחק חודש ושבת, כי זהו אינו מן החיוב כי לא נזכר בתורה ואינו רק מדות חסידות, הואיל ויהיה לעתיד לבוא, אבל חיוב ליכא, רק ברגל בזמן הזה בעו"ה וא"ש ודוק..."

מימד מפתיע בדברי ר' יונתן, הפתעה בגין המקוריות שיש בהם: ע"י הטעמת המילים "חייב" ו"ברגל" בדברי רב יצחק האמורא, נעלמת מיד קושיית הראשונים והאחרונים "פתח ברגל, וסיים בחודש ושבת". אה"נ, לפי שיטת בעל יערות דבש יש חיוב ברגל, לעומת חודש ושבת שבהם הקבלת פני הרב היא רק מידת חסידות, ואת זו לא טרח ר' יצחק להזכיר.

נוסף לכך, מסקרון הדבר ששני ענקים שחיו באותו הדור ולזמן מה באותה עיר, פראג, ר' יונתן אייבשיץ נולד – בערך – בשנת ת"ן ונפטר בשנת תקכ"ד, ר' יחזקאל לנדא נולד בשנת תע"ד ונפטר בשנת תקנ"ג, הכירו אחד את חברו (ראה מופת הדור מאת י.א. קלמר, המדווח על מאמצי הפיוס מצד הנודע ביהודה במריבה בין ר"י עמדין ור' יונתן אייבשיץ), למדו פשוט

כ"כ שונה בדבריו הקצרים של רב יצחק ושוניים כמרחק פני מזרח ממערב
בהערכתם של מצות הקבלת פני הרב ברגל.
יערות דבש: "ר' יצחק דאיירי בזמן הזה"
נודע ביהודה: "ורי יצחק על זמן המקדש אמר"
יערות דבש: "קבלת פני ת"ח כקבלת פני שכינה"
נודע ביהודה: "ע"י קבלת פני רבו "יהיה כבוד רבו גדול מכבוד השכינה".